

Els morts de Girona a la guerra civil

per
JOSEP CLARA

La xifra de pèrdues humanes que ocasionà la guerra civil espanyola ha provocat controvèrsies diverses entre els qui han prestat atenció al tema. Del milió de morts, difós a la postguerra, als càlculs o especulacions de Pierre Vilar, Tamames, Thomas, Villar Salinas, Salas, Jackson, etc. (1), hi ha tota una gamma variada de xifres de la qual ens limitem ací a donar-ne un parell de mostres més detallades.

La primera és del nord-americà Gabriel Jackson (2):

Morts al front	100.000 - 125.000
Morts per bombardeig	10.000
Per malalties i desnodri- ment	50.000
Per represàlies zona repu- blicana	20.000
Per represàlies i execu- cions nacionalistes, 1936 - 1944	150.000 - 200.000

En conjunt, Jackson calcula un mínim de 330.000 baixes i un màxim de 405.000.

Ramon Salas Larrazábal, per la seva banda, ofereix aquests altres càlculs (3): 268.500 morts atribuïdes a la guerra (120.000 militars, 25.500 estrangers, 15.000 civils i 108.000 execucions i homicidis), 33.000 morts de postguerra (23.000 per execucions de la repressió, 6.000 caiguts per causa de la II guerra mundial, 3.000 pel maquis i 1.000 per homicidis a les guerri-llas) i 324.000 morts més per malalties sofertes entre el 18-7-36 i el 31-12-43. En conjunt, 625.500 baixes.

Com hom pot notar, les discrepàncies entre ambdós autors són evidents. Però ara no ens interessa pas de remarcar que l'un sobrevalora

- (1) P. VILAR, **Historia de España**, París, Librairie es-pagnole, 1971, p. 150, parla de 560.000 vícti-mes, incloses les produïdes pels combats i els bombardeigs. R. TAMAMES, **La República, La Era de Franco**, Alianza editorial, 1977 (6.ª ed.), p. 323 afirma que «hubo entre muertos, emigrados y ejecutados después del 1-4-1939, una cifra entre 600.000 y millón». H. THOMAS, **La guerra civil española**, Barcelona, Grijalbo, 1979, p. 993, corregeix la xifra donada a la primera edició, bo i afirmant que «el número de muertos por todas las causas (...) debió ser de unos 500.000».
- (2) G. JACKSON, **La República española y la guerra civil**, Barcelona, Crítica, 1976, p. 14. En una primera edició del llibre parlava de 580.000 morts.
- (3) R. SALAS LARRAZABAL, **Pérdidas de la guerra**, Barcelona, Planeta, 1977, quadre 113, ps. 428-429.

Bitllet de curs obligatori a Girona. Emissió d'abril de 1937. (Dibuix de Josep Aguilera).

algun concepte i l'altre l'infravalora. Allò que volem dur a terme, a través d'aquest paper, és un primer intent de recompte de les víctimes pròpiament gironines —que vivien a la «província»— que s'endugué directament o indirecta la contesa bèl·lica. Tractem, senzillament, de fer una primera aproximació a una qüestió important que cal seguir treballant a una escala més artesanal, amb un rigor més precís i amb més informació de la que ara disposem.

LES VÍCTIMES DE LA REVOLUCIO

El nombre de persones executades o assassinades entre el 19 de juliol de 1936 i l'entrada de l'exèrcit vencedor foren comptabilitzades al bisbat de Girona per mitjà d'una enquesta que hom envià a les parròquies el 1939 a fi d'avaluar-ne les destruccions, les pèrdues i d'altres aspectes de la vida religiosa durant la guerra (4).

La demarcació del bisbat de Girona no coincideix amb la «província» del mateix nom, ja que s'estén per terres de Barcelona (zona del Maresme), però no inclou la comarca de Puigcerdà, ni la majoria dels pobles del Ripollès, ni tots els de la Selva.

Els resultats d'aquesta enquesta ens diuen que 792 persones foren assassinades en terres del bisbat. S'hi inclouen també els gironins assassinats en d'altres indrets de l'Estat. Hom con-

creta que es tracta de 520 seglars, 195 clergues, 74 religiosos i 3 seminaristes (5).

Un cop repassades totes les enquestes, notem que la xifra peca més excés que per defecte,, car hi trobem noms duplicats —pel fet que força assassinats es dugueren a terme fora de les parròquies on residien les víctimes— i que hi figuren persones no gironines que es trobaven ací per diverses circumstàncies (estiuajants, refugiats, gent que volia passar la frontera...). Això no obstant, pensem que la xifra és força vàlida i aproximada. Per això, tenint en compte les particularitats geogràfiques apuntades i les altres circumstàncies, proposem el nombre de 800 morts per a la «província» de Girona.

El clergat fou la principal víctima d'aquestes violències estimulades pel descontrol i la passió dels primers moments revolucionaris. També la classe propietària i els elements vinculats a Renovación Española, CEDA, tradicionalistes i Lliga. Així mateix caldria parlar de comerciants, funcionaris i familiars de desertors. Com hem

(4) El títol de l'enquesta és aquest: «Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona, con motivo del movimiento nacional de 18 julio de 1936». Són guardades a l'Arxiu Diocesà.

(5) Cfr. **Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona**, núm. extraordinari de novembre de 1942, sota el títol de «Sacrificios, ruinas y despojos de la iglesia gerundense durante el dominio marxista». El nombre de sacerdots assassinats per arxiprestats es distribueix així: Arenys, 20; Banyoles, 11; Besalú, 14; Blanes, 6; Camprodon, 0; Castelló, 15; Figueres, 21; Girona, 17; La Bisbal, 15; Olot, 22; Peralada, 11; Sta. Coloma, 17; St. Feliu de Guíxols, 14, i Torroella, 12. A l'Estat espanyol foren assassinats uns 6.800 religiosos (A. MONTERO, **Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939**, Madrid, B.A.C., 1961).

dit, la gran majoria d'aquests assassinats es produïren l'any 1936: el 31 d'octubre va ser un dia especialment tràgic arran del pretès desembarc de Roses, ja que el fet provocà una excitació que seria fatal per a moltes persones de dreta.

MORTS AL FRONT

Precisar el nombre de gironins que deixaren la vida al front republicà o nacionalista és una tasca complicada i problemàtica, atès que solament disposem de dades disperses i parcials.

Els diversos diaris de Girona donaren notícia, durant la guerra, de la mort d'alguns militants dels partits republicans que caigueren en la lluita, però es tracta d'informacions força aïllades i individuals.

L'any 1940 el diari «El Pirineo», en un suplement especial aparegut per les Fires de Girona, publicà una llista de 110 «caídos por Dios y por España en el frente de combate durante la pasada campaña de liberación, residentes en esta provincia».

Coneixem també el llibre dedicat al «Tercio Ntra. Sra. de Montserrat» (6), on és detallada la pèrdua de 100 residents a les terres de Girona.

Si confrontem els noms d'aquesta publicació amb els de la relació incompleta de «El Pirineo», tenim un total de 175 noms de persones desaparegudes al front nacionalista. Però hi hagué, per descomptat, moltes més baixes entre els qui es posaren contra la República.

D'altra banda, ens manca la informació referida als qui lluitaren amb l'exèrcit republicà.

Pensem que, a hores d'ara, és pràcticament impossible d'enregistrar el nom de tots els qui trobaren la mort en els combats i les trinxeres o en el moment de passar d'un bàndol a l'altre. Una enquesta feta, poble per poble, l'any 1939 podria haver estat reveladora per quantificar les víctimes. Però això no es va fer, i ara amb el trasbals de població, l'exòde rural i la desaparició de molts contemporanis solament es podrien recollir uns resultats parcials.

Com a xifra provisional, suggerim que als camps de batalla hi moriren uns 2.000 gironins. Fem aquesta afirmació sobre la base d'alguns exemples locals de diverses comarques.

LES VÍCTIMES DE LA REACCIO

Encara que un autor ja citat afirmi que a Girona no hi hagué cap víctima de la repressió

(6) Salvador NONELL BRU, *Así eran nuestros muertos*, Barcelona, Ed. Casulleras, 1964.

BOLETIN QUINCENAL EDITADO POR EL COMISARIADO DEL
BATALLON DE RETAGUARDIA N.º 20

Girona, 1 de Noviembre de 1938

Precio: 50 céntimos

Salutación

El Batallón de Retaguardia n.º 20 no contaba con un Boletín quincenal que recogiera las aspiraciones, siempre justas, de los soldados que luchan por la independencia de nuestra querida Patria. Los soldados del Batallón de Retaguardia n.º 20 tenían necesidad urgente de un portavoz del Comisariado para orientar y canalizar políticamente su lucha contra el fascismo invasor. Para ello sale a la luz ORIENTACION creado por este Comisariado.

Los soldados del Batallón de Retaguardia n.º 20 son firmes puntales de la República Española. En general todos han luchado en el frente. La punta de sus bayonetas se tiñieron de sangre, defendiendo contra los traidores palmo a palmo, parte de nuestra España, momentáneamente perdida.

En ORIENTACION todos los antifascistas tienen abiertas sus columnas. La Dirección hace un llamamiento lleno de cordialidad a todos los Jefes, Oficiales, Comisarios de Compañía, Clases y Soldados, para que desde sus páginas, puedan colaborar con sus iniciativas e hacer grande y firme este noble propósito del Comisariado.

Portada d'«Orientación», publicació editada pel Batalló de Retaguardia núm. 20.

postbèlica (7), el nombre d'afusellats a Girona entre el 1939 i el 1945 és la data més exacta d'aquest treball, car hem trobat una font digna de crèdit i prou valuosa. Ens referim al llibre d'òbits de la Presó Provincial (8), que ens permet de saber els ajusticiats del 1939 al 1942. D'altra banda, hem consultat els llibres del cementiri de Girona per completar la recerca fins al 1945. Així podem assegurar que els primers afusellats són del 8 de març de 1939 i que el

(7) R. SALAS LARRAZABAL, *Pérdidas de la guerra*, ps. 387 i 391.

(8) El llibre —*Obitos. Prisión Provincial, 1939 - 1942*— és precedit d'un prefaci que assenyala això: «En un campo inmediato al cementerio de esta ciudad, en su parte Sur, fueron fusilados en los días que se indican, los individuos que durante la dominación marxista cometieron delitos merecedores de esta pena, en cumplimiento de sentencia impuesta por los Consejos de Guerra». Ho signa J. Gironella, rector de la paròquia de la Catedral.

Gironins al front republicà.

darrer és del 19 de gener de 1945. En donem la relació detallada per anys:

1939	369	afusellats
1940	99	»
1941	10	»
1942	16	»
1943	12	»
1944	3	»
1945	1	»
Total	510	»

Sabem també, per la mateixa font, que a la Presó hi moriren —entre el 1939 i el 1941— 44 persones (9), algunes de les quals hom sospita que de mort violenta. Val a dir, de tota manera, que a Girona les represàlies dels vencedors no pogueren ser tan intenses com a d'altres zones de l'Estat (10), perquè existia la proximitat de la frontera i perquè, quan entraren els franquistes, ja no calien les eliminacions mas-

sives que es produïren el 1936 per guanyar la guerra.

L'origen comarcal dels afusellats podem deduir-lo dels 315 casos que ens són coneguts:

		%
Alt Empordà	39	12'39
Baix Empordà	38	12'06
Garrotxa	74	23'50
Gironès	79	25'07
Cerdanya	5	1'59
Ripollès	17	5'40
Selva	52	16'50
Altres comarques catalanes	7	2'22
Fora de Catalunya	4	1'27
Total	315	100'00

D'aquesta relació es desprèn que també foren executats a Girona individus no gironins, però són relativament pocs. Alhora hem de fer constar que alguns gironins foren també passats per les armes a Barcelona o a d'altres ciutats de l'Estat. Per aquesta raó podem avaluar les víctimes de la repressió franquista en unes 600, xifra una mica més rebaixada que la proposada per Jordi Pujiula (11), car hem de considerar que les dades que aquest autor facilita sobre els executats a Girona són un pèl inflades i inexactes, segons les nostres fonts.

- (9) Al llibre citat a la nota anterior només és especificada l'etiologia de la mort en 14 casos: 6 són per tuberculosi pulmonar, 1 per bronconeumonia gripal, 1 per tifus, 1 per cirrosi hepàtica, 1 per nefritis albuminúrica, 1 per col·lapse cardíac, 1 per hemorràgia interna, 1 per edema pulmonar, 1 per malaltia de Parkinson.
- (10) Vegeu, a tall d'exemple només, els fets de Granada i Màlaga a Ian Gibson, **La represión nacionalista de Granada en 1936 y la muerte de Federico García Lorca**, París, Ruedo Ibérico, 1971, i al treball sense signatura, «Arias Navarro, el «fiscalito» de Málaga», a **Posible**, núm. 125 (2-8 juny 1977), ps. 15-18.

- (11) Jordi PUJIULA, «La repressió franquista a la Garrotxa», a **L'Avenç**, núm. 14 (març 1979), p. 69. Ell creu que foren a l'entorn de 700 i comptabilitza 544 execucions del 1939 al 1942.

Cada vegada serà més difícil i problemàtic treure de l'anonimat els qui perderen la vida al front.

Entre els afusellats hi són nombrosos els camperols, els obrers i els jornalers. La CNT hi deixà molts afiliats, especialment en els nuclis fabrils. La personalitat política més rellevant fou el diputat al Parlament de Catalunya, Josep Fàbrega i Pou, ancià de 74 anys, que no s'exilià.

LES ALTRES PERDUES

Per tenir una visió global i completa de les pèrdues ocasionades pel conflicte bèl·lic, cal fer referència finalment a les baixes produïdes per les malalties (tuberculosi, tifus, etc.), per la manca de subsistències i pels bombardeigs. Tractarem de donar-ne una xifra aproximada que deduirem del quadre següent.

Defuncions a la província de Girona (12)
(1934 - 1940)

1934	4.580
1935	4.527
1936	4.499
1937	5.285
1938	7.620
1939	6.816
1940	4.941

Si agafem com a normal la xifra de 4.500 persones mortes en un any, durant el període 1936-1939 haurien mort —si no hi hagués hagut la circumstància de la guerra— unes 18.000 persones. En moriren, però, 24.220 pel cap baix, ja que hem de posar en dubte que el registre funcionés bé: la xifra del 1936 ha de considerar-se defectiva.

Tenim, doncs, una diferència de 6.220 morts de més, que s'han d'atribuir a la guerra, però

de cap manera no les podem considerar totes dins aquest apartat. Cal restar-ne les produïdes per les represàlies republicanes i nacionalistes efectuades en terres de Girona durant el període 1936-1939: en conjunt, potser, un miler de víctimes. La resta, 5.220, podrien ser les víctimes de les malalties, bombardeigs, subalimentació, etc., fins al 1939.

Tot amb tot, cal tenir en compte que Girona hagué d'acollir nombrosos refugiats d'altres regions i que per la terra gironina hi passà el camí de la retirada, la qual cosa fa que una part de les víctimes no siguin gironines. Això no obstant, les dues terceres parts ho havien de ser. A més a més, no podem oblidar que alguns gironins també caigueren morts en d'altres indrets per causa de malalties, la mala alimentació o els bombardeigs. Donem, així, la xifra de 3.500 baixes per aquest aspecte.

Cal dir que si més amunt no hem deduït de 6.220 els morts del front, és perquè considerem que devien ser apuntats en els registres de poblacions no gironines, car ja és sabut que Girona no fou escenari bèl·lic fins a l'hora de la retirada.

CLOENDA

Recapitulant les xifres donades en els diversos apartats, obtindríem aquest resultat global:

Morts al front	2.000
Morts per represàlies republicanes		800
Morts per represàlies nacionalistes		600
Morts per malaltia, bombardeig, subalimentació (1936-39)		3.500
Total	6.900

Pensem que unes 7.000 baixes és una xifra provisional, verosímil i acceptable si no es demostra el contrari. Això, naturalment, serien les

(12) Font: **Anuario Estadístico Provincial de Gerona. Año 1943**, Madrid, Dirección General de Estadística, 1944, p. 58.

víctimes més o menys directes de la guerra i no totes les repercussions demogràfiques que causà.

Val la pena tanmateix de fer una referència al nombre de persones que no vingueren al món per causa de la guerra, ja que —com assenyala el professor Jordi Nadal— «en lo demográfico, las verdaderas víctimas de la contienda no fueron los que murieron a causa de ella, sino los que por ella dejaron, o han dejado, de nacer» (13).

El nombre de naixements enregistrats a les estadístiques oficials de la «província» de Girona entre els anys 1931 i 1940 es desglossa així:

1931	6.013
1932	5.988
1933	5.653
1934	5.416
1935	5.218
1936	5.137
1937	5.022
1938	4.319
1939	2.066
1940	4.783

D'aquestes dades es dedueix que els anys 1936 i 1937 foren molt poc afectats per les circumstàncies bèl·liques, puix que el nombre de naixements pot considerar-se normal, donat el descens que experimentava la natalitat any rera any. Les xifres del 1938 i 1939, en canvi, són ja anormals i reflecteixen l'impacte d'unes circumstàncies adverses per a la procreació i concepció. Pensem que sense la guerra haurien nascut, entre 1938 i 1939, uns 10.000 infants. El registre n'apuntà 6.385, la qual cosa significa una diferència negativa de 3.615 persones. D'aquesta manera, si considerem com a pèrdues de la guerra els no nats, augmenta fins a 10.000 i escaig el nombre de pèrdues humanes que sofrí la nostra terra per culpa del tràgic i incivil episodi dels tres anys. Això sense comptar-hi els exiliats.

Fet i fet, però, podem concloure aquesta aportació remarcant la necessitat de seguir investigant sobre el tema a nivell de Girona, de Catalunya i de l'Estat per tal d'arribar a xifres més ponderades i partidistes (14).

(13) J. NADAL, *La población española (siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1973 (3.ª ed.), p. 275. J. VILLAR SALINAS, *Repercusiones demográficas de la última guerra civil española*, Madrid, Sobrinos de la Suc. de M. Mimenza de los Ríos, 1942, p. 90, arriba a la conclusió que «en números redondos y aproximados, la guerra ha costado algo más de un millón de habitantes». Compte, no un milió de morts! Villar parla de 173.731 morts produïdes directament per la guerra, 72.837 per malalties i calamitats i —la xifra més important— 612.850 individus que no pogueren néixer.

(14) Sabem que Josep M.ª Solé té en curs d'elaboració, amb dades molt reals, un treball sobre la repressió a Catalunya i que Albert Manent aplega unes enquestes sobre els morts, exiliats i empresonats de postguerra que poden aportar dades molt significatives.